

KECSKEMÉTI GÁBOR

A régiséget értelmező irodalomtörténeti gyakorlat reflektált és reflektálatlan szemléleti alapjairól

Az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében elkészítendő irodalomtörténet közel-múltban megjelent főszerkesztői koncepciója¹ meghatározza a vállalkozás sarokpontjait, célképzetét, legalapvetőbb diszkusszív kereteit és kronológiai tagolását. E koncepciószövegnek azonban nem lehetett a feladata, hogy a tervezett kötetek szemléleti és módszertani alapjainak felvázolására is kiterjeszkedjék. Igencsak indokoltnak tűnik tehát megfogalmazni az irodalomnak – ez alkalommal a régiség irodalmának – a történeti leírására forgalomban lévő beszédmódokat és szemléleti formákat illető néhány alapkérdést. Nyugtalanítóan nem mondanám, inkább csak némi hitetlen álmétkedésre késztetőnek azt az alaphelyzetet, hogy a régi irodalmat tárgyaló irodalomtörténeti praxis termékeny hozama mellett milyen szűk körben érvényesül ebben a diskurzusközösségben az azzal a meghatározó alapkérdéssel való szembesülés, hogy mit, milyen implikált premisszák alapján és milyen célképzetekhez igazodva is teszünk, amikor ezt a praxist működtetjük. 2003 óta nagy hatású, népes látogatottságú rendezvényen lényegében nem esett szó ilyen kérdésekről.² Pedig aki meg akarja írni a régiség (bármifajta) irodalomtörténetét, annak mégiscsak reflektálttá kellene tennie az ilyen kérdésekhez való viszonyát: Minek a történetét is írhatjuk meg? Szövegeket? Embereket? Intézményeket? Szövegekbe foglalt eszmei vagy tárgyi tartalmakét? Az azokkal való

* A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézet tudományos tanácsadója és igazgatója.

1 KECSKEMÉTI Gábor, *Az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetében elkészítendő magyar irodalomtörténet megalapozása*, ItK, 118(2014), 747–783 (a továbbiakban: KECSKEMÉTI 2014c).

2 2003. április 3-án rendezte meg tanulmányi napját az ELTE BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke *Mi, filológusok: Az elmélet hasznáról és káráról az irodalomtörténet-írásban* címmel. A kollokviumot közvetlenül kiváltó írás: KULCSÁR SZABÓ Ernő, *A látható nyelv elkülönítése: hermeneutika és filológia*, Lit, 28(2002), 379–394. Az előadások közül megjelent: BENE Sándor, *Szövegaktus*, ItK, 107(2003), 628–702; KECSKEMÉTI Gábor, *Recepció, szövegaktus és kommunikáció a régi magyar irodalomtörténetben (Kontextusok és intenciók)*, ItK, 107(2003), 703–728; TAKÁTS József, *Az irodalomtörténet-írással kapcsolatos meggyőződéseimről*, ItK, 107(2003), 729–741; ua., *Saját hiték c. = T. J., Ismerős idegen terep: Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok*, Bp., Kijárát, 2007, 7–26; SZILASI László, „Nem ma”: *Az irodalom külügyeitől való ideiglenes tartózkodásom okairól (Válasz Takáts Józsefnek)*, ItK, 107(2003), 742–755; TAKÁTS József, *Válasz Szilasi László „Nem ma” című írására*, ItK, 107(2003), 756–759; HORVÁTH Iván, *A hermeneutikai ajánlat: Vitaindító kérdések*, Lit, 29(2004), 106–122. Az előadásszövegek megjelenítését övező vitákról: VERES András, *Egy félbeszakadt vita elé*, Lit, 29(2004), 102–105; KULCSÁR SZABÓ Ernő, *Levél Szörényi Lászlóhoz, az MTA Irodalomtudományi Intézetének igazgatójához*, Lit, 31(2005), 127–129; VERES András, *Észrevételek egy levélhez*, Lit, 31(2005), 130–132. A későbbi reflexiókból: DÁVIDHÁZI Péter, *Mi, filológusok, és a bizonyosság vágya (Pozitivisták kötődéseink egy szakmai vita fényében)*, ItK, 108(2004), 3–55; FEHÉR M. István, *Hermeneutika és filológia – pietizmus és felvilágosodás*, ItK, 108(2004), 56–109.

találkozásokét? Szövegfunkciók intézményesüléseit? A szövegmédium sajtószerűségét? A szöveget értelemtulajdonító eljárásokkal birtokba vevő, öntudatlan vagy tendenciózus recepciós transzformációkét? A hagyományközösség formáiban artikulálódó énkonstruciókét? A többi kulturális alakzattal együtt formálódó vagy textuális jellege révén azoktól megkülönböztetésre érdemes közegét? A kérdések sora még százszámra folytatható volna, de szemléltető példának ennyi is elegendő: ha ezeket a kérdéseket még csak fel sem vetjük a napi munkánk során – és a régi magyar irodalom történeti kutatásának ez a helyzetleírása nem áll messze a bárki által megtapasztalható valóságtól –, akkor ugyan miféle történészi munkát végzünk, milyen érvényessége és artikuláltsági foka van bárminek, amit létrehozunk? A régiséggel foglalkozó irodalomárokozók mezőnyében ugyan nemcsak rengeteg történeti kérdés kompetens és autentikus megvilágítása történik a napi praxisban, hanem a legkülönbébb elméleti iskolák, tudományelméleti érdekeltségek, módszertanok, célképzetek használata is mindennapos (még korszerűnek is mondható a maga módján), ám az utóbbi egyrészt teljesen eklektikus a gyakorlatban, másrészt nagyon nagy mértékben reflektálatlan vagy épp csak a használatra kiválasztott eljárást legszűkebben reflektáló.

Már csak a fent exponált kérdésekre is nagyon sokféle válasz adható, és ezek nem is árnyalataikban, hanem döntő, gyökeres alapelemeikben egészen különböző irodalomtörténetek lehetőségét körvonalazzák.

1) A közzétett főszerkesztői koncepció nagy nyomatékkal utalt a hazai textológiai és filológiai gondolkodás terében az elmúlt másfél évtizedben végbement változásokra, és az irodalmi művek textuális jellegében olyan sajátosságot nevezett meg, amelynek messzemenő episztemológiai következményei vannak.³ Ebből azonban – őszintén szólva – még az sem következik, hogy a szövegek történetének kitüntetett fontossága volna a vállalkozásban. A textológiai rutin alapműveletei ugyanis nem a szöveggel, hanem az egyes szövegforrásokkal való bánásmód technikái: a datálásé, az attribúcióé, a lokalizálásé és hasonlóké.⁴ Egyáltalán nem nyilvánvaló, hogy a szövegforrásokra vonatkozó megállapításokból hogyan lehetne vagy kellene továbblépni az általánosítás és az absztrakció olyan szédítően magas fokaira, mint hogy egyáltalán – egyes számban – szövegről beszélhessünk, és annak tulajdonítsunk történeti helyet és időt.⁵ A kultúrantropológia a történeti írássajátosságokra és íráshabitusokra irányuló, rendkívül izgalmas és gondolatébresztő elgondolásai is épp e tekintetben hagynak

3 KECSKEMÉTI 2014c, i. m., 764–765; vö. BENE Sándor, *Filológia és hungarológia = Intézmények, folyamatok és kutatások a nemzetközi magyarságtudományban: A Jyväskyläi Egyetem Magyarságtudományi Programjának első húsz éve – Institutions, Tendencies and Research in the International Hungarian Studies: The First Twenty Years of the Jyväskylä University's Hungarian Studies Program*, szerk. FENYVESI Kristóf, TUOMO LAHDELMA, Jyväskylä–Pécs, University of Jyväskylä, Faculty of Humanities, Department of Art and Culture Studies, Hungarian Studies, 2013 (Spectrum Hungarologicum, 7), 93–105.

4 A szövegforrások és a szöveg viszonyáról és a szövegforrásokon végzett textológusi műveletekről a legökonomikusabban tájékoztató: KULCSÁR Péter, *A szövegkiadás*, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Történettudományi Intézet, 2008, 58–73.

5 HORVÁTH Iván, *Szöveg*, 2000, 6(1994)/11, 42–53; *ua.* = *Bevezetés a régi magyarországi irodalom filológiájába*, szerk. HARGITTAY Emil, Bp., Universitas, 2003³, 93–113.

megnyugtató válasz nélkül.⁶ Egy-egy szövegforrás – legyen az akár autográf szerzői kézirat vagy egy korábban keletkezett mű kéziratos másolata vagy nyomtatott reprodukciója – nyilvánvalóan rengeteg emberi történet nem ritkán drámai lenyomatát hordozhatja. A szövegre utaló intellektuális reflexiók (például az egyetértő vagy cáfoló, a háttér magyarázatához figyelembe veendő marginálisok) mellett akár erős érzelmi reakcióknak is lehet számos nyomuk; árulkodhatnak erről az írássajátosságok, a lendület, a nyomaték, a méret, a betűalakok megformáltsága vagy elmosódottsága és még számos paleográfai leírható tapasztalat.⁷ Ezek együtteséből (figyelem!) akár a bizonyosság modalitásával is kijelenthető olykor egy és más: mondjuk, hogy a kézirat lejegyzője kétségtelenül dühbe gurult vagy valamilyen más affektív állapotba került. Sokan még további rásegítéssel is élnek ezen a ponton. Kapaszkodójuknak szokták tekinteni a szövegforrás keletkezéstörténetét illető materiális körülmények feltárását és megértését. Az íróeszköz, a tinta, a tipográfiai eszközök és működésük, sőt a szerzőt vagy a másolót körülvevő tárgyi, anyagi környezet beható ismeretétől mintha egyfajta Kerényi Károly-i hermeneutikai küszöbértéket, „az antikvitas érzéki hagyományának” átéléséhez hasonlatos tapasztalatot remélnének. Egy Kittler utáni tudományelméleti térben, amikor a művel való találkozás mediális aspektusaira fordított figyelem már a befogadás fiziológiai állapotainak figyelembevételéig hatolt, mindez távolról sem irreleváns vagy anakronisztikus megközelítés, nem szólva arról, hogy nem jelentéktelen szerepet játszott az elmúlt évtized legremekebb régimagyaros vállalkozásának, a *Magyar művelődéstörténeti lexikon*nak az életre hívásában is.⁸ De két erős kétség tornyosul a továbblépés útjába. Az első, hogy egy múltbéli individuum lélekállapota mennyiben volna az *irodalom* történetének keretei közé illeszthető. A másik pedig, hogy egy egyénre egy behatárolt pillanatban jellemző tudati állapot még az ő személyiségtörténetének narrációjává is csak a legnagyobb bizonytalanság mellett volna extrapolálható (jó forrásadottságok mellett abból is csupán diszkrét pontok mérhetők fel, az ezeket összekötő vonalakat csakis utóidejű interpretáció teremtheti meg), nemhogy az általa reflektált és rezonált szövegre mint olyanra vonatkozó egykorú, majd

6 TÓTH Zsombor, *Hiányzó paradigmák?: Módszertani megjegyzések a kontextualizáció kérdéséhez a régi magyar irodalomban*, Korunk, 3. f. 19(2008)/5, 38–50; TÓTH Zsombor, *Cserei hallgat...: A kora újkori prédikáció befogadásának hermeneutikai és történeti antropológiai kérdései*, StudLitt, 52(2013)/3–4, 166–188.

7 E nyomok olvasásának klasszikus tanulmánya, amely már címadásával áradatot indított el: ANTHONY GRAFTON, *“Discitur ut agatur”: How Gabriel Harvey Read His Livy = Annotation and Its Texts*, ed. Stephen A. BARNEY, New York, Oxford University Press, 1991, 108–129. A hazai esettanulmányok közül: KERECSENYI Dezső, *Szenci Molnár Albert lapszéli jegyzetei*, ProtSz, 39(1930), 393–397; ua. = K. D. *Válogatott írásai*, vál., bev., kiad. PÁLMAI Kálmán, Bp., Akadémiai, 1979, 169–172; KLANICZAY Tibor, *Vita a könyv margóján*, MKsz, 78(1962), 52–55; ua. = K. T., *Hagyományok ébresztése*, Bp., Szépirodalmi, 1976, 242–248; TÓTH Zsombor, *Hitvita és marginália: Megjegyzések a „(hit)vita antropológiájához” (Esettanulmány) = „Tenger az igaz hitrül való egyenetlenségek vitatásának eláradott özöne...”: Tanulmányok XVI–XIX. századi hitvitáinkról*, szerk. HELTAI János, TASI Réka, Miskolc, Miskolci Egyetem BTK Régi Magyar Irodalomtörténeti Tanszék, 2005, 175–197.

8 *Magyar művelődéstörténeti lexikon: Középkor és kora újkor*, főszerk. KÖSZEGHY Péter, szerk. TAMÁS Zsuzsanna, Bp., Balassi, I, 2003; II, 2004; III, 2005; IV, 2005; V, 2006; VI, 2006; VII, 2007; VIII, 2008; IX, 2009; X, 2010; XI, 2011; XII, 2011; XIII, 2012; XIV (mutatók), 2014.

hatástörténeti viszonyulások típusává. Magyar István bizonyosan tiltakozott volna ilyen általánosító eljárás ellen: „ez oly magan löt dolog, melyből közönseges törüent nem szabhatunc (nec singularia facta sunt in exemplum trahenda, nec specialis visio generalem constituit regulam), egy szal fa nem erdő, szoktac mondani”.⁹ A bölcsészettudományok által tanulmányozott jelenségeknek abba az alapvető sajátosságába ütköztünk, hogy sem a humán alkotóerő, sem a recepciós mintázat nem válthatók ki azonos formájukban tetszés szerinti alkalommal, a természettudományok kísérletes technikáival, vagyis nem ismételhetők, nem reprodukálhatók.

2) A szövegforrások tanulmányozásának valamiképpen mindig az egyediség és egyszerűség körébe vonható problémái kikerülhetnek olyan irodalomszemlélet érvényre juttatásával, amely a szövegek *tartalmi jegyeinek* analizisében érdekelt. A szövegekbe foglalt adatok, tényállítások, fogalmak, terminusok, megállapítások, vélekedések, hiedelmek, argumentumok kétségkívül nem egy ember tulajdonai, egy bizonyos körre való kiterjedésük, ismertségük, elfogadottságuk feltételezhető. Az emberek között a legkülönbözőbb tárgyakról, tárgykörökbe, funkcionális csoportokba, diszciplínákba, episztémákba rendezve folyik a kommunikáció, az ennek során előkerülő kijelentések és tételezések épp közösségi megvitatásuk és elfogadásuk céljából kerülnek kifejtésre, így nyilvánvalóan segítségünkre lehetnek az egyediből kiinduló, ám a tipikusat vagy épp tömegeset megragadni kívánó leírásban. Minthogy a kommunikáció során megvitatott tárgyak hol a tudomány, hol a történelem, hol a filozófia, hol az etika, hol a teológia, hol a kegyesség stb. területeihez tartoznak, kapóra jön itt részint az, hogy a régiség történetének adekvát irodalomfogalma a tárgyra, műfajra, közönségre, funkcióra való tekintet nélkül, egyetemlegesen értett *litterae*,¹⁰ részint az is, hogy a régiség történetének tanulmányozására kialakított hazai szakmai rendekben a régi magyar irodalom történetével foglalkozni az elmúlt évtizedek során egyaránt jelenthetett művelődéstörténeti, tudománytörténeti, eszmetörténeti, vallástörténeti, egyháztörténeti, liturgiátörténeti, mentalitástörténeti, kegyességtörténeti, filozófiatörténeti, nyomdászattörténeti, könyvtártörténeti, historiográfiai, zenetörténeti és ezer másféle szerepvállalást. Az ún. Klaniczay-iskola akképpen tudta – nagyon pragmatikusan – megteremteni a reneszánsz és a barokk kutatásának szakmai rangot egyedül megadó hazai értelmezői közösségét, hogy mindezeknek a diszciplínáknak és episztemikus eljárásoknak a felkarolását és előmozdítását egyaránt felvállalta, a korszak értelmezésének magától értetődő részeiként tekintette, a nemzetközi diskurzustérben képviselte és közvetítette. Mindegyik hozta magával a maga célképzeteit, érdekeltségeit, módszertanát és eljárásrendjeit, a régi magyar irodalom kutatója pedig szükség szerint alkalmazta valamennyit, gyakran a professzionalistákéval felérő minőségben, egyazon tanulmányban akár hármát-négyet, szükség szerint váltva át egyikből a másikba, eképpen egynemű szakmai közzé olvastva össze olyan egymástól szédületesen távol

9 MAGYARI István, *Halotti beszéd Nádasdy Ferenc fölött (Keresztúr, 1604, RMK I, 390 – RMNy 913) = Magyar nyelvű halotti beszédek a XVII. századból*, kiad., jegyz. KECSKEMÉTI Gábor, bev. KECSKEMÉTI Gábor, NOVÁKY Hajnalka, Bp., MTA Irodalomtudományi Intézet, 1988, 47–112, 65.

10 KECSKEMÉTI 2014c, i. m., 770.

eső területeket, amelyeknek boldogabb nemzeteknél saját intézményeik, publikációs fórumaik, világosan elhatárolt szakmai közösségeik vannak. A Rebakucs megszervezésekor, majd e formában való fenntartásának évtizedei során mindebben hihetetlenül fontos értékmentő küldetés testesült meg. A szélsőbal ideológiát érvényesítő diktatúra régmúlt iránti és nemzeti kötöttségű narrációk iránti érdektelensége, az ún. feudális korszak és az ún. klerikális művelődési korszakok és válfajok iránti bizalmatlansága, a maga vilásképi kereteitől különböző szellemi érdekeltségek iránti elemi gyanakvása egész tudományszakok elsorvasztásában, intézményi képviselőjük leépítésében, kutatási érdekeltségeik marginalizálásában mutatta meg romboló erejét. A Klaniczay-féle Rebakucs-közösség kezdetben a régi magyar irodalom kutatását mint egyetemi és akadémiai diszciplinát védelmezte az azt egészében feleslegesnek ítéelő és megszüntetni kívánó doktrinerekkel szemben,¹¹ később, e kezdeti harc sikerét követően pedig védőernyőt kínált a szétzavart szerzetesrendek tagjainak, az egyházi parkolópályára helyezetteknek és a rendszer kritikusaiknak – és persze társutasainak is – arra, hogy az egyháztörténet, a liturgiátörténet vagy épp a nemesi családok genealógiája és heraldikája, sőt a magyarországi és erdélyi nemzeti történelem és hasonlók iránti gyanús érdeklődésüket irodalomtörténeti vállalkozásként pozícionálhassák, és ekként üldöztetés vagy negligálás helyett még szolid mértékű támogatást is élvezhessenek, közzétehessék eredményeiket, fokozatot szerezhessenek.

Az irodalomtörténet azonban nem egyháztörténet, amiként nem is liturgiátörténet, kegyességtörténet, művelődéstörténet vagy más efféle.¹² Jóval szerencsésebb történeti időket élve, az elmúlt évtizedben – az ún. rendszerváltozáshoz képest ugyan jelentős késedelemmel és még a folyamatok beindulása után is kínos lassúsággal – megteremtődtek mindazok az intézmények, létrejöttek azok a kutatási és publikációs feltételek, amelyek a felsorolt tudományszakok önálló diszciplináris érdekeltségét megtestesítik. TKI-, OTKA- és Lendület-kutatócsoportok, új egyetemi tanszékek szerveződtek. Mindegyik szakma utat talált lassan saját nemzetközi tudományos szervezeteihez, lehetőség nyílik világszínvonalú működésük visszaigazolására a releváns nemzetközi tudományos fórumokon. Mindezek nyomán a Rebakucs-közösség sem maradt változatlan, az egyes diszciplinák, célképzetek és eljárások egyre szabatosabban jelenítik meg önmagukat, mind jobban kihatárolhatókká válnak a korábbi eklektikus vegyestárból. Abban a tekintetben vagyunk még határozott elmaradásban, hogy mindezt ne csak átéljük és megtapasztaljuk, hanem reflektáljunk is rá, és főként hogy felvessük azt a kérdést, mi lesz így magának a régi *irodalom*nak a történetével. E kérdés annál indokoltabb, mert hogy a nagy irodalomtörténeti vállalkozásban a modernség, a 19–20. századi irodalom történetének megírására készülő kollégáink részéről már több ízben megnyilvánult afféle inszenáló gesztus, miszerint a régimagyarosok nem a régiség irodalom-, hanem művelődéstörténetének megírására készülödnének. Ismételten az irodalomtörténeti

11 KLANICZAY Tibor, *Eredmények és feladatok a régi magyar irodalom kutatásában*, MTA I. OK, 2(1952), 43–69; Uő, *Az irodalomtörténeti szintézis néhány elvi kérdése*, ItK, 66(1962), 59–73.

12 KECSKEMÉTI GÁBOR, *A kora újkori magyarországi prédikációirodalom kutatásának eredményei és jövőbeni irányai*, StudLitt, 52(2013)/3–4, 12–19.

vállalkozást irányító intézmény nevére mutogatnak, az irodalomtudomány vizsgálati terepét kéri számon, a régiség kutatásában használatos irodalomfogalom és a maguk posztromantikus irodalom-felfogása között nem érzékelnek homonímiánál mélyebb, belső kapcsolatot.¹³

Tévedés azt hinni, hogy az irodalom története szempontjából csakis előrelépés lehet bármely említett társtudomány a gondjaira bízott szövegek interpretációja tekintetében elért bármilyen fajta eredménye. Csupán egy bizonyos szintig és mértékig az. Az eszmetörténet, az *intellectual history* felhasználása például erős tézisként szerepel az irodalomtörténet koncepciószövegében.¹⁴ Ugyanakkor az irodalomtörténet a filozófiatörténettel sem mosható össze. Az utóbbinak nyilván az a feladata, hogy a filozófiai szakszövegekben előkerülő filozófiai pozíciókat a legszabatosabban és a legkimerítőbben analizálja, kapcsolatba hozva őket a keletkezésük idején rendelkezésre álló nemzetközi egyetemi és iskolai filozófia pozícióival, rámutatva forrásvidékeikre és azonosítva egyedi beosztási vagy megoldási kísérleteiket. Ezek a megállapítások a *litterae* adott szövegeire vonatkozóan nyilvánvalóan az irodalomtörténet számára is iránymutatóak. Ugyanakkor ha úgy döntenénk, hogy bármely más szöveg jelentésének és használati módjainak kontextusát referenciális olvasatuk kiteljesítésével próbáljuk meg elmélyíteni, és ehhez a bennük előforduló filozófiai terminusokon keresztül egykorú filozófiai megfontolásokat rendelünk, kétségkívül a túlinterpertálás hibáját fogjuk elkövetni.¹⁵ Többnyire nincs ismeretünk a filozófiában episztemikus fegyelmű leírást nyert tárgyköröknek az egykorú köznapi beszédben, a mindennapos diszkusszióban való közkeletű tárgyalásáról, a szokásos, átlagos, közismereti módusúnak feltételezhető megvitatás nem-professzionális reflektáltsági mértékéről, konnotációiról, asszociációs mezőiről. Az önálló filozófiai feldolgozást nyert tematizálás olyan artikuláltsági mértéket jelent, amely egészen megtévesztő lehet ebből a szempontból. A *litterae* szövegeinek túlnyomó többségében nem a filozófiatudomány professzionistái diszkutálnak, mint ahogyan a történelemről szóló közkeletű ismeretek és vélekedések sem a történetu-

13 SZILI József, *A magyar irodalom fejlődéstörténetének apóriái = Az irodalomtörténet esélye: Irodalomelméleti tanulmányok*, szerk. VERES András, társszerk. BEZECZKY Gábor, VARGA László, Bp., Gondolat, 2004, 45–62; Uő, *Az irodalomtörténet mint irodalom- és történetkritika (Horváth János irodalomfejlődés-elméletének bírálata és az új magyar irodalomtörténeti kézikönyv)*, Lit, 32(2006), 219–237; VERES András, *Töprengés az új intézeti irodalomtörténeti kézikönyvről*, Lit, 32(2006), 211–218; BOJTÁR Endre, *Néhány gyakorlati megfontolás a magyar irodalomtörténet tervezetéhez*, Lit, 32(2006), 283–286.

14 KECSKEMÉTI 2014c, i. m., 771. Az *intellectual history* pozicionálásához: Ernst SCHULIN, *German “Geistesgeschichte”, American “Intellectual History” and French “histoire des mentalités” since 1900: A Comparison*, trans. U. M. WATSON, *History of European Ideas*, 1(1981)/3, 195–214; Donald R. KELLEY, *Horizons of Intellectual History: Retrospect, Circumspect, Prospect*, *Journal of the History of Ideas*, 48(1987)/1, 143–169; Nancy S. STRUEVER, *The Place of the History of Rhetoric in Intellectual History: The Early Modern Example*, *Intellectual News*, 3(1998), 32–43; Donald R. KELLEY, *Cultural Turns in Historical Scholarship*, *Intellectual News*, 8(2000), 91–97; Donald R. KELLEY, *Új eszmetörténet a globális korban*, ford. MACZELKA Csaba, *Hel*, 55(2009), 22–35.

15 A túlinterpertálás módszertani kételyéről: KECSKEMÉTI Gábor, *Az iskolai gyakorlat és a 17. századi magyar próza fordítások = Római szerzők 17. századi magyar fordításai*, szerk. KECSKEMÉTI Gábor, kiad., jegyz. BARTÓK István, BORZSÁK István, ERDÉLYI Lujza, KECSKEMÉTI Gábor, előszó HAVAS László, utószó KECSKEMÉTI Gábor, Bp., Balassi, 1993 (*Régi Magyar Próza Emlékek*, 10), 577–613, 604.

domány diszciplináris terében azonosítandók, hanem az utóbbi időben már érdemi figyelmet kapott *public history* referenciakereteiben.¹⁶ A *litterae* referenciális olvasása a hasonló referenciakeretek felismerését és leírását jelenti, nem a csupán a kor néhány professzionistája számára elérhető legmélyebb belátási mértéket. E referenciakeret felállításához a filozófiatörténet, a történettudomány és hasonlóképpen a kegyesség-történet, a liturgiátörténet és a többi tudományszak által felkínált deskripció csupán az egykori referenciák jelenleg elérhető totális maximumát bocsátja rendelkezésünkre, és nem a kommunikációs folyamat tényezői által indokolt mértékét. E tényezők közül már az auktor és a recipiens pozíciójának antropológiai mérlegelése is óvatosságra int, nem szólva magának a textusnak a szövegimmanens jegyeiről, nehezen túlbecsülhető átlátszatlanságáról. Ezek szerint tehát erős szkepszissel kell nyugtáznunk egy olyan irodalomtörténet lehetőségét is, amely az irodalmi szövegbe foglalt tárgyi és eszmei tartalmakat igyekezne sok referenciális kötőelemmel hozzácsirizelni egy multidiszciplináris tér pozícióihoz.

3) Minthogy ezek szerint még mindig annál a pontnál cövekelünk, hogyan haladhatók meg a szövegforrásoknak az egyediség és egyszeriség körébe vonható problémái, vagyis hogyan lesz pontszerű egymásutánjukból a megalkotásukban részt vevőkön kívül más individuumokra is kiterjedő, általánosítható és tipizálható történetünk, leghelyénvalóbbnak tűnik most már a szövegek irodalmi sajtószerűségéből kiindulni. Ezúttal nem referenciaközösséget próbálunk meg feltételezni a szöveg egykorú befogadói között, hanem az irodalmi alkotásmódok, konvenciórendszerek ismeretében megtestesülő közösséget. A kora újkor a *litterae* megítélése szempontjából figyelembe veendő egyik alapvető sajátossága, hogy a latin iskolázás legelemibb fokától a csekély mértékben tárgyi, túlnyomó többségében nyelvi ismeretanyag elsajátítása az irodalmi készségek kialakításával karöltve haladt és összességében a klasszikus antikvitás latin nyelvű korpuszának a műfaji konvenciók, a retorikai és poétikai alkotásmódok regisztrálásában is testet öltő reflektált ismeretével alakult.¹⁷ A retorikai keretek között rendelkezésre bocsátott és a kor irodalmi intézményeiben (elsősorban az iskolában) interiorizált, az analízis és a genesis, vagyis a szövegelemzés és az aktív szövegalkotás kettősségében is feldolgozott repertoár mélyen rányomta bélyegét az irodalom tömeges mindennapjaira. A régiség irodalmát ezért is nevezte a koncepciószöveg imitációelvűnek, az alkotásmódban a pragmatikus kiaknázást, a befogadási folyamatban pedig a felismerés asszociációs szemantikai mezőinek szerepét kiemelve. Annak pedig az idén már épp húsz esztendeje, hogy a normativitás és kánonképzés retorikai elméletek uralta válfaját a történeti kommunikációelmélet irányzata szoros egységben szemléli az ismeretelmélet, a filozófia, a teológia a közlést bármilyen szempontból befolyásoló tételezéseivel és megállapításaival.¹⁸ Az eljárás napi alkalmazásának rendkí-

16 GYÁNI GÁBOR, *A történetírás újragondolása*, Híd: Irodalmi, Művészeti és Társadalomtudományi Folyóirat (Újvidék), 70(2006)/9, 3–15; Uő, *Nemzet, kollektív emlékezet és public history*, TörtSz, 54(2012)/3, 357–375.

17 KECSKEMÉTI GÁBOR, „A böcsületre kihaladott ékes és mesterséges szóllás, írás”: *A magyarországi retorikai hagyomány a 16–17. század fordulóján*, Bp., Universitas, 2007 (Irodalomtudomány és Kritika: Tanulmányok), 103–144.

18 KECSKEMÉTI GÁBOR, *A történeti kommunikációelmélet lehetőségei*, ItK, 99(1995), 561–576.

vüli előnye, hogy az ilyen irodalomvizsgálat nem kíván behatolni a *litterae* különféle diszciplínák és episztemikus rendek uralta tematikai mezőibe, hogy azokról filozófia-, teológia- vagy tudománytörténeti módszerekkel adjon szabatos megnevezést és referenciális leírást, hanem azt vizsgálja, hogy ezek a tematikai rendek hol és mennyiben konstitutívak a kommunikációs rend szabályozása tekintetében, milyen szinergiákra képesek lépni eminensen irodalmi (műfaji, poétikai, retorikai) kategóriákkal; amint-hogy az sem kerüli el a figyelmét, hogy magának a retorikai irodalomértésnek az autopoétikus, önreflexív és metasztintű rendszerei hogyan vesznek irányt a filozófiai, teológiai diskurzusrendek felé, az előbbieket – például az allegorézis-interpretáció, a trópuselmélet vagy a diszpozíciós rend – adaptációi, továbbfejlesztései hogyan válnak konstitutívá az utóbbiakban, hol tézisrendjeik stabilizálása, hol szubvertálása tekintetében.

Az így előálló irodalomszemléleti rend valóban immanens irodalomtudományi eljárás, amennyiben nem az emberi életszféra bármely más külsődleges megnyilatkozása vagy életténye, intellektuális érdekeltsége vagy emocionális jelensége áll a centrumában, hanem magának az irodalomnak a létezése, a sajátosságai és a működése. Egy olyan textuális kifejezési formáé, amely a maga kérielt metarendszereivel kontinuitást tud teremteni a *litterae* diszciplinárisan tagolt műfaji rendjében is és az e regiszter bármely szövegével egy-egy konkrét életszituációban találkozó egyének alkotási és befogadási mintázatai között is. A pontszerű, diszkrét események az e nagy kollektív önértelmező mintában való részesedésük mértékében és arányában történetek részeseivé válnak, pontosabban felfűzhetik őket hosszmetseti értelmet adó narrációs eljárásaink. Az irodalom történeti vizsgálatának javasolt modellje nem áll ellentétben egyetlen társtudomány történeti megértő eljárásaival sem, sőt továbbra is részesedik abból a folyamatos gazdagodásból, amely azok előrehaladásától remélhető az általuk tanulmányozott ismereti területek és életszférák autopoétikus alakulástörténetének fokozódó reflektáltsága révén, illetve maga is gazdagítja őket az annak során figyelembe veendő textuális jelenségek egykorú artikulált önértésére vonatkozó belátások átadásával. Mindössze annyi történik – ám nagyon fontos, hogy ez megtörténjék –, hogy a történeti horizontban álló bármely ismeret vagy érzület, életszféra és érdekeltségi kör mellett az irodalom történeti vizsgálata is elfoglalja a maga autonóm episztemikus pozícióját a kora újkor hazai kutatásában.